

14. Парфенов П. Письма о сельском хозяйстве Юго-Западного края // Русский вестник. – т.108. – М., 1873. – С. 142 – 172. – С. 151.
15. Первых Д.К. “Ты ему сивухи тычешь, а он тебе – рому”: об одной из форм межкультурного диалога периода Крымской войны // Алкоголь в России: материалы Четвертой Международной научно-практической конференции. (Иваново, 25 – 26 октября 2013). – Иваново: Филиал РГГУ в г.Иваново, 2013. – 272 с. – С. 10 – 15. – С. 11.
16. Прыжов И.Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. – Казань: Молодые силы, 1913. – 282 с. (праця написана 1864 р.). – С. 4.
17. Сведения о питейных сборах в России. Составлены в Государственной Канцелярии по Отделению Государственной Экономии. – Ч.4. – С.-Пб.: Типография II-го Отделения Собственной Е.И.В.Кацелярии, 1860. – 476 с. – С. 1–3.
18. Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. – т.1. – Х.: ДВУ, 1925. – 318 с.
19. Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – 534 с. – с. 195.
20. Терский Н.С. Питейные сборы и акцизная система в России. Исторический очерк и настоящее положение. Опыт сравнительного исследования главнейших результатов акцизной системы и ее значения для государства, казны и населения. – СПб.: Типография В.Киршбаума, 1890. – 252 с. – С. 69.
21. Тищенко М. Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права УАН. – Вип.2. 1926. – С. 198–216.
22. Центральний державний історичний архів України у м.Києві. (ЦДІАУК).
23. Шванебах П.Х. Наше податное дело. – СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1903. – 203 с. – С. 54.
24. Штепа П. Українець і москвин. – Дрогобич: Відродження, 2010. – 687 с. – С. 57.
25. Режим доступу: <http://partia-tr.ru/2013/09/o-ryanstve-i-trezvosti-v-sotsialno-filosofskih-vozzreniyah-predstaviteley-ideynyih-techeniy-perioda-pervogo-trezvennogo-dvizheniya-v-rossii.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Губицький Любомир Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук, Київський національний торговельно-економічний університет.

Наукові інтереси: історія українських земель у складі Російської імперії у I пол. XIX ст.

Мельник Ганна Мирославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри країнознавства Київського славистичного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми історії України XIX – XX ст.

УДК – 94 (477) “1950/70”

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА 1950 – 1960-х років ПРО СЕЛЯНСЬКИЙ АГРАРНИЙ РУХ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Олександр ЖИТКОВ (Київ)

У дослідженні зроблено спробу встановити достовірність історичних фактів, об'єктивність і повноту висвітлення аграрного руху українського селянства в працях 1950 – 1960-х років, які з певних причин не потрапили в поле зору вітчизняної та зарубіжної історіографії.

Ключові слова: історична регіоналістика, селянський аграрний рух, Українська революція, вітчизняна історіографія, зарубіжна історіографія.

В данном исследовании предпринято попытку установить подлинность исторических фактов, объективность и полноту освещения аграрного движения украинского крестьянства в работах регионального характера 1950 – 1960-х годов, которые, в силу определенных причин, не исследовались в отечественной и зарубежной историографии.

Ключевые слова: историческая регионалистика, крестьянское аграрное движение, Украинская революция, отечественная историография, зарубежная историография.

The study attempts to establish the authenticity of historical facts, the objectivity and completeness of the reflection of Ukrainian peasantry agrarian movement in the works of 1950 – 1960s, which, for certain reason, did not get the attention of domestic and foreign historiography.

Keywords: historical regionalism, peasant agrarian movement, Ukrainian revolution, national historiography, foreign historiography.

Період лібералізації громадського життя в УРСР 1950-х – першої половини 1960-х років, більше відомий як “хрущовська відлига”, позначився послабленням впливу культу

особи Сталіна на суспільні відносини, відкриттям доступу до здійснення археографічної і дослідницької роботи, зростанням кількості наукових праць. До 40-річчя більшовицького жовтневого перевороту в УРСР було опубліковано декілька збірників документів і матеріалів, а також чимало узагальнювальних досліджень, присвячених цій події. На загальному фоні виділялися фундаментальні тематичні видання радянської історіографії: “Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине”, “Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.): Сборник документов и материалов”, тритомник “Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918 г.” [1].

Зусиллями працівників місцевих державних установ, обласних архівів та викладачів вищих навчальних закладів було підготовлено близько 20 тематичних збірок, які акумулювали документи, що відбивали суспільно-політичне життя в окремих регіонах України, у т. ч. селянський аграрний рух доби Української революції у Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Чернігівській, Харківській, Херсонській губерніях [2]. Водночас, аналіз змістовної частини праць показав, що перебільшувати їх археографічне значення не варто. У своїй масі, а це понад 70 % нагромадженого матеріалу, збірники склалися із типових, малоінформативних резолюцій і постанов Тимчасового уряду, витягів рішень губернських і повітових земств та окремих громадських організацій: селянських рад, виконкомів, земельних комітетів. Лише невелика частина наявних документів відповідала аграрно-селянській тематиці. Наприклад, у збірці “Борьба рабочих и крестьян за восстановление и усиление Радянської влади на Єлисаветградщині” (1957 р.) було вміщено 39 документів, котрі за хронологією збігалися з періодом найвищого пінесення аграрного селянського руху в цьому регіоні, але досліджувані події презентував лише витяг з постанови Новогригор’ївської сільської громади Казанківської волості Єлисаветградського повіту, опублікований у повітовому щотижневику “Известия” 17. XI. 1917 року, про передачу поміщицьких, селянських відрубних, приватних наділів, орендованої землі в підпорядкування повітових і волосних земельних комітетів для її невідкладного розподілу серед незаможних господарств [3, с. 51 – 52].

Очікуваною подією стало прийняття ЦК КПУ рішення, яке “визрівало” від початку 1940-х років, про заснування в УРСР науково-теоретичного “товстого журналу” – аналогу союзних щомісячників “Вопросы истории”, “История СССР”, “История в школе” [4, с. 12]. Перший випуск “Українського історичного журналу”, а саме так було названо це видання, головний редактор підписав до друку 20 грудня 1957 року. УДЖ мав достатньо великий тираж 5000 примірників, і швидко набув популярності серед науковців та аматорів вітчизняної і всесвітньої історії [5, с. 56]. На його сторінках відповідно до класової схеми, котра утвердилася в історіографії Української СРР, висвітлювалася “перемога робітників і біднішого селянства, під керівництвом більшовицької партії над буржуазною Центральною Радою, Українською Державою П. Скоропадського та Директорією” [6, с. 84].

Селянський аграрний рух неодноразово досліджувався у вітчизняній історіографії. Зокрема, створення губернських та повітових виконкомів, селянських рад, земельних комітетів аналізувалося в працях відомих радянських істориків М. А. Рубача [7], Ю. М. Гамрецького [8, с. 86, 90, 91, 92 – 94], Ж. П. Тимченко [9], І. В. Хміля [10]. За доби української незалежності історіографія проблеми, як складова частина боротьби селянства за вирішення земельного питання, розглядалася Н. І. Земзюліною [11, с. 13 – 137]. Аграрна політика урядів УЦР, Гетьманату та Директорії була предметом дослідження Н. А. Ковальнової [12]. Історіографічний огляд наукових видань здійснила у 2010 році дослідниця Г. В. Салата [13]. Проте, в поле зору істориків своєчасно не потрапили ґрунтовні дисертаційні роботи О. М. Завальнюка та Ю. А. Хоптяра (1979 й 1990 рр.), наукові публікації і змістовні монографії написані дослідниками в останнє десятиліття [14].

У межах невеликої за обсягом наукової публікації нами поставлено за мету встановити достовірність виявлених історичних знань, об’єктивність і повноту викладу досліджуваних проблем, які з певних причин не були належним чином опрацьовані істориками або взагалі не потрапили в проблемне поле радянської та зарубіжної історіографії, доби короткочасної лібералізації 1950-х – 1960-х років в Українській РСР.

Аналіз архівних документів засвідчує, що за часом та інтенсивністю виступи були наймасовішими у трьох українських губерніях Правобережжя: Київській, Волинській та

Подільській – саме там, де дворянське землеволодіння складало в середньому близько 30% земельного фонду, а значна кількість земельної площі відводилася для потреб цукрових заводів, тобто не підпадала під вивласнення й розподіл серед малоземельного селянства [15, с. 15.].

Так, змальовуючи загальні тенденції наростання селянських виступів у Київській губернії 1917 року, С. Х. Каган ретельно аналізує причини, які впливали на динаміку та форми селянських заворушень. В історичному нарисі “Аграрна революція на Київщині” окремий розділ автор присвятив дослідженню економічної основи, витокама “класової боротьби” в цьому регіоні. За підрахунками С. Х. Каган, на кожне селянське господарство в середньому припадало 3,1 десятини орної землі; на кожне поміщицьке господарство – 250 десятин землі. Якщо брати до уваги не лише польову землю, а й подвірне землеволодіння, то картина матиме такий вигляд: усіх видів селянської землі нараховувалося 3,3 десятини на двір, а на одне поміщицьке господарство припадало 660 десятин [16, с. 6].

Не випадково показники селянських хвилювань засвідчують, що в березні – червні 1917 року на Київщині мав місце 121 виступ, липні – серпні – 161, вересні – 52, жовтні – 98, а у листопаді – грудні – 208 виступів [17, с. 183, 185, 187, 188, 199]. Отже, з березня по грудень 1917 року в Київській губернії за нашими підрахунками, згідно з даними С.Х. Каган, мали місце 640 селянських виступів. Автор дотримується традиційних для радянської історіографії поглядів, стверджуючи, що заворушення сільськогосподарських робітників, які розгорнулися на Київщині навесні та влітку 1917 року й надали виступам селян організованості, мали вирішальний вплив на зміст їхніх вимог. Так, робітники, які працювали в панських економіях, почали обстоювати введення 8 годинного робочого дня, а на час збирання врожаю висунули новий ультимативний запит до поміщиків, а саме щодо оплати своєї праці третім снопом, третьою частиною отриманого на поміщицькому полі ужинку. Тобто форма протесту, як завжди, залежала від особливостей перебігу сезонних робіт та впливу страйкового робітничого руху, доволі поширеного на Київщині.

Велике значення мала боротьба селян за збереження лісів, порубка яких лісопромисловцями власниками й орендарями набула на початку літа 1917 року катастрофічних розмірів [17, с. 184]. С. Х. Каган наводить численні факти, які свідчать, що, з одного боку, селяни в багатьох волостях Київської губернії захищали ліси від хижацького винищення, встановлюючи круглодобові чергування, а з іншого боку, ті ж самі селяни через деякий час масово здійснювали порубку дерев [17, с. 188, 190]. Причиною цього негативного явища, на нашу думку, стали заклики радикальних політичних сил, зокрема більшовиків, до погромницьких дій, у той час, як Центральна рада намагалася увести селянську стихію в межі закону. Власне, на цей факт вказує й дослідниця, зазначаючи, що у жовтні 1917 року мирні форми селянських протестів переростали в погроми маєтків, самовільну конфіскацію худоби та реманенту, майна та домашньої утварі [17, с. 193].

С. Х. Каган дотримується традиційного поділу аграрної революції на два великих періоди, а межею між ними визнає жовтень 1917 року, тоді, коли селянський рух став масовим, а приріст селянських виступів, порівнюючи з вереснем, склав 88,8% [17, с. 188, 193]. У листопаді ці показники вже сягали 145,5% від загальної чисельності виступів, а показник розгромів поміщицьких маєтків, порівнюючи із жовтнем 1917 року, склав не менше, ніж 575 % [18, с. 197]. Неповні дані щодо 65 виступів селян у грудні 1917 року, які наводить у своїй публікації С. Каган, вказують на радикалізацію селянського руху, а саме – засвідчують захоплення економій та нерухомого майна – 5 випадків; розгромів економій – 16; часткових захоплень рухомого майна – 34; вигнання адміністрації з маєтку – 1; збройний опір властям – 6; виступи невизначеного змісту – 2 [17, с. 203].

Форми й методи селянських протестів на Київщині досліджував М. І. Берглезов. На підставі аналізу архівного матеріалу він виокремив такі форми протестного руху селянства: позбавлення посад управлінців; заходи з вивласнення землеволодінь священників; заборона власникам розпоряджатися землею і своїм майном; боротьба за підвищення оплати праці; обкладання поміщиків грошовим податком; вирубка поміщицького лісу; потрава посівів, сінокосів; відчуження майна; самовільне збирання врожаю за 3-й чи 4-й сніп; самовільне захоплення землі. Відповідно до матеріалів таблиці, складеної М. І. Берглезовим на основі документів Київського обласного держархіву, від

березня до жовтня 1917 року в Київській губернії відбулося 496 селянських виступів [18, с. 128].

В іншій публікації дослідника стверджується, що з березня по вересень 1917 р. в Київській губернії щомісячно реєструвалось 52 селянські виступи й лише в жовтні – 131. Тобто, заокруглення даних М. І. Берглезова за сім місяців 1917 року засвідчує 495 випадків протестного руху українських селян [19, с. 79]. Перевірити ці дані “усереднення”, запропоновані автором неможливо, оскільки М. І. Берглезов не зробив ніяких посилань на джерела. Однак, відповідно до матеріалів, використаних ним раніше, можна дійти висновку, що в березні відбулося три виступи селян, а далі у квітні – 33, травні й червні – 42, липні – 86, серпні – 101, вересні – 58 і в жовтні – 131 [19, с. 128].

Боротьба селян цієї ж губернії за землю в листопаді 1917 – січні 1918 рр. висвітлювалася в праці викладача Київського державного університету імені Т. Шевченка, доцента А. А. Вовка. На відміну від інших дослідників, він зосередився на спростуванні “есерівського міфу” про стихійність селянського руху. Автор наголошував на думці, що селянські повстання починалися, зазвичай, після прийняття відповідних рішень сільськими й волосними земельними комітетами, селянськими радами та з ініціативи по-більшовицьки налаштованих солдатів-фронтовиків. Автор подає це так: “Всупереч заборонам Центральної ради та її місцевих органів революційні земельні комітети і сільські ради вже на початку листопада 1917 р. описували маєтки, установлювали контроль над ними, забирали ключі від поміщицьких амбарів і складів, забороняли будь-які витрати зерна, посівного матеріалу і т. ін., розглядаючи це як захід швидше покінчити з поміщицьким землеволодінням” [20, с. 20].

Історіографічний аналіз наукової літератури дає підстави зазначити, що авторська версія не зовсім чітко висвітлює питання про зміст політики УЦР на етапі проголошення Третього Універсалу та підготовки земельного законодавства. Опубліковані в збірниках матеріалів документи свідчать, що Центральна рада намагалася призупинити розвал сільського господарства, який був неминучим в умовах самовільного вивласнення селянами землі та руйнації великих товарних господарств. Земельним комітетам, згідно відозвою Земельного секретарства УЦР, опублікованою 16 листопада 1917 року в газеті “Нова рада” доручалося: а) переписати в маєтках поміщиків робочу худобу, реманент та облікувати господарські будівлі; б) взяти під охорону господарства й пильнувати, “аби вони не обезцінювалися, щоб був забезпечений звичайний урожай тому, ... що все це належало народу України” [21, с. 445].

Для того, щоб заспокоїти селянство, у роз’ясненні Генерального Секретаріату, яке було опубліковане в листопаді 1917 року, наголошувалося, що в основу відповідних законів, котрі Центральна Рада доручила найближчим часом виробити урядовцям, покладено перехід поміщицьких, державних, церковних земель до трудового народу без викупу, шляхом здійснення її соціалізації через місцеві (повітові й волосні) земельні комітети [22, с. 449].

Дослідник А. А. Вовк марно доводив, що вивласнення поміщицької, церковної і кабінетської землі відбувалося організовано, як наслідок діяльності більшовиків у виконкомках, радах, земельних комітетах, й, насамкінець, під тиском фактів змушений був визнати, що авторитет мали УПСР і Селянська спілка, а хвилі повстань охопили в листопаді-грудні 1917 року майже всі села, волості й повіти Київської губернії та призвели до небачених раніше розгромів великих і дрібних поміщицьких маєтків та економій [20, с. 19].

Виявляючи причини радикального характеру селянського руху на Волині дослідники К. О. Кисельов та П. П. Москвін звернули увагу на близьке розміщення губернії до Південно-Західного фронту та стан землеволодіння й землекористування селянського двору як господарчої одиниці. За даними дореволюційної статистики, яка активно використовувалася істориками, у 1905 році на душу населення у Волинській губернії припадало усього 0, 9 десятини надільної землі [23, с. 8], а середній розмір наділу одного селянського двору становив 7,8 десятини [24, с. 106]. Особливо важливе значення для ведення господарства має наявність орної землі. Так, П. П. Москвін, спираючись на дані списку землевлаників й орендарів Волинської губернії станом на 1910 рік, виявив у власності селян 1 766 512 десятин землі й 78 835 десятин землі, орендованої в поміщиків. При чому, на одне малоземельне господарство на Волині в середньому припадало тільки 2,2 десятини [24, с. 107].

Суттєвим недоліком праці історика К. О. Кисельова “Селянський рух на Волині напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції” є відсутність обґрунтованої періодизації виступів селянства. Зокрема, дослідник уважав, що у Волинській губернії захоплення поміщицьких, церковних і кабінетських земель розпочалося у квітні 1917 року, а в травні вони вже набули широкого розмаху. Випереджаючи хід розвитку реальних подій, К. О. Кисельов наголошував, що в червні захоплення поміщицьких земель поширилися по всій Волинській губернії і перетворилися в масовий селянський рух. Але, автор не потурбувався про підтвердження свого висновку статистичним матеріалом, а обійшовся описом нападу селян на маєтки графа Бржевецького в Кременецькому повіті й інформацією з газети “Трудовая Волинь” про захоплення селянами землі в різних куточках Волинської губернії на початку літа 1917 року [23, с. 14].

Інший погляд обстоював дослідник О. Г. Михайлюк. Перші виступи селянства на Волині він датував травнем 1917 року і вказував на їхню досить м'яку форму: порубку дерев у поміщицьких лісах, потрави посівів збіжжя. У цей час захоплення земель, лісів, сінокосів мали місце лише в прифронтових повітах Волинської губернії. Найбільшу активність селяни тут виявляли в другій половині 1917 року, особливо після проголошення Корніловим ряду наказів, спрямованих на захист поміщицьких господарств та направлення до сіл озброєних армійських загонів для захисту поміщицьких економік.

Виокремлюючи головну ланку протестного руху українського селянства, О. Г. Михайлюк наголошував на тому, що найбільшу довіру на селі мали представницькі селянські організації: виконавчі комітети, сільські земельні комітети й сходи громад, які були “не засмічені різними угодовськими елементами” [25, с. 94]. Описуючи діяльність Волинського губернського земельного комітету й повітових земельних комітетів, автор відзначає, що там “засіли куркульсько-есерівські ставленники, [які] всіляко гальмували здійснення ленінського декрету про землю, оголошували себе прихильниками буржуазно-націоналістичної Центральної ради і її контрреволюційної політики в аграрному питанні” [25, с. 96].

Історик О. П. Огарін пов'язує найвище піднесення боротьби селянства Волині за землю зі створенням більшовицьких військово-революційних комітетів, які нібито розгорнули свою роботу серед селянства та стверджує, що виступами селян керували як більшовицькі організації, так й окремі агітатори, серед яких було багато солдат-фронтовиків. Примітно, що, окрім декількох фактів, наведених у публікації О. П. Огаріна, цей аспект питання по суті залишається не розкритим у його праці. Автор зовсім не згадує про вплив на селянство процесів українізації, діяльність на селі УПСР, Української селянської спілки, інших українських політичних партій та селянських організацій [26, с. 76, 118].

Серед публікацій загального характеру виокремимо монографічне дослідження Л. Є. Дешицького “Великий Жовтень на Волині”. У трьох розділах монографії головну увагу було приділено діяльності місцевих більшовицьких організацій серед робітників та селянства. Розкриваючи позиції РСДРП (б) щодо аграрного питання, автор висвітлював рішення Першого Волинського селянського з'їзду, прийняте 21 – 24 травня 1917 року. В ньому лунав колективний заклик до селян не порушувати прав приватної власності на землю до скликання Установчих зборів, ставилося на обговорення питання про аграрні хвилювання й захоплення селянами поміщицьких володінь у Кременецькому й Старокостянтинівському повітах та ін. Достатньо інформативними є його повідомлення про Другий губернський селянський з'їзд на Волині. Наведено типові факти, які демонструють активний характер діяльності в регіоні українських політичних партій, зокрема УПСР та УСДРП [27, с. 46 – 47, 95].

Омасовлення виступів селянства у Волинській губернії автор відносить до кінця травня – початку червня, а апогей, за його підрахунками, припадає на осінь 1917 року: якщо в червні відбулося 9 селянських виступів, у липні – 14, у серпні – 16, у вересні – 21, то у першій половині жовтня 1917 р. – 23 [27, с. 95].

Організаційною опорою революційних аграрних перетворень кінця 1917 – початку 1918 року Л. Є. Дешицький називає повітові з'їзди селян. Ці з'їзди, за його словами, “одностайно схвалювали ленінські декрети про мир і землю, рішуче засуджували ворожі дії контрреволюційної Центральної ради”. Проте, ніяких вагомих аргументів, які підтвердили б панування пробільшовицьких настроїв у середовищі селянства на Волині автор не надав [27, с. 162].

Селянський рух на Поділлі було ґрунтовно висвітлено в дисертації та публікаціях Н. І. Миронець. Вона ввела до наукового обігу маловідомий на той час джерельний матеріал, а саме: документи фондів Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Вінницького облдержархіву, розкрила зміст та визначила інформативний потенціал неопублікованих документів Міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду та фондів виконавчого комітету рад робітничих і солдатських депутатів Вінниці, Проскурівського виконавчого комітету громадських організацій, Подільського губернського комісара, Вінницького окружного суду та прокурора Одеської судової палати, місцевих періодичних видань [28], котрі й склали основу її численних досліджень аграрного руху на Поділлі [29].

Визначаючи специфіку соціальної боротьби в Подільській губернії, Н. І. Миронець прийшла до висновку, що селянство спрямовувало основні зусилля на захоплення поміщицької землі, а характер його виступів у різні періоди мав задану обставинами революційного часу динаміку: якщо весною та влітку переважали мирні вимоги та попередження, то восени розпочалися погроми поміщицьких економік і розорювання поміщицької землі. Так, у вересні 1917 року на погромницькі виступи селянства припадало 57,2 %, а в жовтні – 61,2 % усіх відомих випадків [30, с. 78]. Лише з березня по жовтень 1917 року Н. І. Миронець, спираючись на дані різноманітних джерел нарахувала в Подільській губернії 1177 селянських заворушень [31, с. 15, 20].

Аграрний селянський рух на Катеринославщині 1917 року висвітлювався в брошурі М. О. Мацегори. Автор обґрунтовує труднощі діяльності місцевих організацій РСДРП (б) серед “несвідомих селян” активною позицією, яку займали в регіоні Партія Соціалістів-Революціонерів (далі ПСР) та УПСР [33, с. 8 – 9, 19]. Однак, його твердження про успіхи більшовиків у боротьбі за селянство, особливо після усунення заколоту генерала Л. Корнілова, не відповідають дійсності [32, с. 29 – 32]. Це підтверджується виступом солдата-більшовика Мунтяна 12 липня 1917 року на загальних зборах ради солдатських депутатів 228 піхотного запасного полку, дислокованого в Катеринославі. Він (Мунтян) припустив, що селяни не були схильні голосувати на виборах до Установчих зборів за РСДРП (б) та підтримувати в майбутньому її аграрну програму [33, арк. 3]. Як свідчать результати анкети більшовицької фракції II Всеросійського з’їзду рад, серед 400 обранців Катеринославської об’єднаної ради робітничих і солдатських депутатів було лише 70 представників місцевих організацій РСДРП (б) [34, с. 267 – 268]. Тому, про їхній переважальний вплив у регіоні, особливо на селі, де за свідченнями Ісака Прохоровича Мазепи, наведеними в праці “Україна в огні і бурі революції: 1917 – 1921”, у цей час активну позицію займали російські меншовики та есери, а наприкінці літа – початку осені 1917 року під впливом національного пробудження селянства розпочався процес “українізації” партійного життя, зростання ролі УПСР та Селянського союзу [35, с. 53 – 55]. Так, зусиллями майже 500 делегатів Катеринославського губернського селянського з’їзду, який відбувся 13 – 15 серпня 1917 року, було прийнято ухвалу “Про організацію селянства”, в котрій першим пунктом ставилося завдання “об’єднати трудове селянство Катеринославщини в Всеукраїнську Селянську Спілку з її законодавчими органами радами селянських депутатів” [36, с. 2].

Досліджуючи боротьбу політичних сил навколо аграрного питання на Катеринославщині, сучасна дослідниця Н. А. Ковальова прийшла до висновку, що найбільшого поширення в Катеринославській губернії набули навесні – влітку 1917 р. “селянські союзи” – організації селянства, котрі перебували під впливом загальноросійської партії соціалістів-революціонерів (ПСР – О. Ж.). Станом на 1 серпня 1917 року на Катеринославщині існували губернський, 8 повітових (в усіх повітах), 517 сільських і волосних комітетів селянських союзів [37, с. 162]. Українські есери навесні 1917 року не могли опанувати інтереси селянства ще й тому, що їхня програма була розрахована на без – та малоземельні верстви сільського населення, а на Катеринославщині був значний прошарок заможного селянства, якому належало 22,5 % всієї землі, наголошує дослідниця [37, с. 163]. Проте, уже на наступній сторінці статті Н. А. Ковальової зазначається, що тоді ж у серпні 1917 р. аграрна програма російських есерів, яка “була побудована на містичній вірі в революційність селянства”, почала втрачати прихильників, а вже у вересні селянство всієї губернії перейшло на позиції Всеукраїнської селянської спілки [37, с. 164].

Стосовно партійної програми ПСР, орієнтованої на відродження общинного землеволодіння в передільній общині, зазначимо: вона не стільки приваблювала, як відштовхувала заможне селянство в Україні, що у своїй масі схилилося до підтримки правих політичних партій, котрі влітку 1917 року в програмі УХДП задекларували свою прихильність до приватної форми землеволодіння в Україні, або, принаймні, як альтернативу визнавали право викупу державним банком земельної власності при проведенні аграрної реформи в УНР.

Подальший історіографічний аналіз стверджує нас у думці, що перебіг селянських виступів досить широко висвітлювався в інших регіонах України: на Харківщині у публікаціях та монографії П.Ф. Решодька [38], на Полтавщині – у монографії С.О. Данішева та статті С.П. Литвиненка [39], на Півдні України – у дослідженнях В.М. Немченка, невеликих за обсягом наукових розвідках М.Д. Свічарської та І.І. Печериці [40]. Сильні і слабкі сторони праць цих авторів у головному отримали виважену оцінку в радянській і сучасній українській історіографії [41].

Отже, історична регіоналістика 1950 – 1960-х років демонструвала своєрідну дихотомію потрактування теоретичних й емпіричних начал боротьби українського селянства за землю в рамках класового концепту здійснення перевороту в Росії 1917 р., захоплення більшовиками влади в Україні. Радянським історикам удалося акумулювати в низці досліджень значний фактичний матеріал, який характеризував особливості вирішення земельного питання на регіональному рівні у площині реалізації т. зв. “чорного переділу”.

Водночас, ідеологічна обмеженість, партикулярність постановки проблеми вирішення аграрного питання в історіографії 1920-х – 1990-х років фактично витіснили з історичного поля дослідження вузлові питання стосовно участі українських політичних партій, державних інститутцій (Генерального Секретаріату, Секретарства земельних справ, повітових земельних комітетів й народних рад) у вирішенні поземельного питання в Україні доби УНР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине (Сборник документов и материалов): Под ред. С. М. Короливского. – К.: Государственное издательство политической литературы УССР, 1951. – 509 с.; Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.): Сборник документов и материалов. – К.: Госполитиздат УССР, 1962. – 757 с.; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов. В 3-х томах. / Сост. И. В. Демкин, А. З. Мищенко, С. О. Розин и др. – К.: Госполитиздат, УССР, 1957. – Т. I. – 877 с.; – Т. II. – 721 с.; – Т. III. – 998 с.

2. Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 – февраль 1918). Сборник документов и материалов. – К.: Госполитиздат, 1957. – 660 с.; Борьба трудящихся Вольны за власть Советов (март 1917 – декабрь 1920). Сборник документов и материалов. – Житомир, Облиздательство, 1957. – 480 с.; Борьба за власть Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): Документи й матеріали. – Хмельницький, 1957. – 306 с.; Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917 – 1920 гг.): Сборник документов и материалов. – Полтава, 1957. – 226 с.; Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917 – 1919 гг.): Сборник документов и материалов. – Чернигов, 1957. – 474 с.; Борьба робітників і селян за встановлення і зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917 – 1920 рр.): Збірник документів і матеріалів. За ред. М. О. Гавриленко. – Кіровоград: Кіровоградське обласне видавництво, 1957. – 350 с.; В борьбе за Октябрь (март 1917 – январь 1918). Сборник документов и материалов об участии трудящихся Одессы в борьбе за установление Советской власти. – Одесса, Одесское областное издательство, 1957. – 180 с.

3. Борьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917 – 1920 рр.). Збірник документів і матеріалів: ред. Д. М. Волчанський. – Кіровоград, Кіровоградське обласне видавництво, 1957. – 350 с.

4. Див. Коваль М. В. Флагман вітчизняної історіографії / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1997. – № 4. – С. 11 – 19.

5. Удод О. А. Розробка проблем теорії та методології історичної науки на сторінках “Українського історичного журналу” (1957 – 2007 рр.) / О. А. Удод // Укр. іст. журн. – 2007. – № 6. – С. 55 – 67.

6. Бойко О. Д. Проблеми історії Української революції (1917 – 1921 рр.) в “Українському історичному журналі” / О. Д. Бойко // – Укр. іст. журн. – 2007. – № 6. – С. 82 – 93.

7. Рубач М. А. Створення земельних комітетів на Україні в 1917 р. / М. А. Рубач. // Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. – К.: Видавництво АН УРСР, 1973. – С. 22 – 40.

8. Гамрецький Ю. М. Радянська історіографія про селянство України в 1917 р. / Ю. М. Гамрецький. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Республіканський міжвідомчий збірник. – Випуск 3. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 82 – 109.
9. Тимченко Ж. П. / Ж. П. Тимченко. Організація земельних комітетів на Україні в 1917 р. // У боротьбі за Жовтень. – К., Держвидав, 1981. – С. 52 – 70.
10. Хміль І. В. Організації селянства в період підготовки і проведення соціалістичної революції / І. В. Хміль // Укр. іст. журн – 1982. – № 11. – С. 50 – 60.
11. Земзюліна Н. І. Селянське питання в Україні 1917 – 1918 рр. (Історіографія проблеми): дис...канд. іст. наук: 07.00.06 / Наталія Іванівна Земзюліна: Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1998. – 208 с.
12. Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.): дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталія Анатоліївна Ковальова: Дніпропетровський державний університет імені О. Гончара – Дніпропетровськ, 1999. – 185 с.
13. Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1920 рр.): Історіографія: дис...канд. іст. наук: 07.00.06 / Галина Володимирівна Салата: Київський Славистичний університет. – К., 2010. – 201 с.
14. Завальнюк А. М. Крестьянское аграрное движение на Правобережной Украине (март 1917 – январь 1918 г.): дис...канд. ист. наук: 07.00.02 / Александр Михайлович Завальнюк: Киевский государственный педагогический институт им. А. М. Горького. – К., 1979. – 221 с.; Хоптяр Ю. А. Крестьянское движение на Левобережной Украине (март 1917 – январь 1918 гг.): дис...канд. ист. наук. / Юрий Алексеевич Хоптяр: Киевский Ордена Ленина и Ордена Октябрьской революции государственный университет им. Т. Г. Шевченко – Киев, 1990. – 224 с.; Його ж. Селянський рух в Лівобережній Україні (березень 1917 – січень 1918 рр.) / Ю. А. Хоптяр. – Камянець – Подільський: ПП “Медобори – 2006”, – 2010. – 208 с.; Ковальова Н., Корновенко С., Малиновський Б., Михайлюк О., Мороз А. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.) / Н. Ковальова, С. Корновенко, Б. Малиновський, О. Михайлюк, А. Мороз. – Черкаси: “Ант”, – 2007. – 280 с. та ін.
15. Рубач М. А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения социалистической революции / М. А. Рубач – К.: Изд. АН Украинской ССР, 1956. – 459 с.
16. Каган С. Аграрная революция на Киевщине. К вопросу о социальных и политических процессах на селе. (Из материалов, собранных и изученных Губернским комитетом КП(б)У на Киевщине) / С. Каган. – Киев, Государственное Издательство Украины, 1923. – 69 с.
17. Каган С. Х. Селянський рух на Київщині у вересні – грудні 1917 р. / С. Х. Каган // З історії боротьби за встановлення радянської влади на Україні. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – С. 179 – 203.
18. Берглезов Н. И. Борьба периферийных большевистских организаций Киевщины за крестьянские массы в 1917 г. / Н. И. Берглезов // К 40 – летию Советской власти на Украине: сборник статей кафедры марксизма-ленинизма Киевского государственного института физической культуры. – К.: Б. В., 1957. – С. 114 – 137.
19. Берглезов Н. И. Из истории борьбы большевистских организаций Киевщины за солдатские и крестьянские массы в 1917 году / Н. И. Берглезов // Некоторые вопросы марксистско-ленинской теории. Сборник статей. – К.: Издательство Киевского университета, 1968. – С. 67 – 83.
20. Вовк А. А. Боротьба селян Київської губернії за здійснення ленінського декрету про землю (листопад 1917 – січень 1918 р.) / А. А. Вовк // Вісник Київського університету №2. – Серія історії та філософії. – Вип. 1. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – С. 17 – 31.
21. Відозва Земельного секретарства 14 листопада 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Том. 1. За ред. В. А. Смолія. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 444 – 445.
22. Роз'яснення Генерального Секретаріату з земельного питання, викладеного в Третьому Універсалі // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Том. 1. За ред. В. А. Смолія. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 449 – 450
23. Див. Кисельов К. О. Селянський рух на Волині напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції / К. О. Кисельов // Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту імені І. Франка. – Том IV. – Сер. Суспільних наук. – Житомир, 1957. – С. 5 – 21.
24. Москвін П. П. Становище селян Волині напередодні Жовтня 1917 р. / П. П. Москвін. // Український історичний журнал. – 1966. – № 5. – С. 105 – 110.
25. Михайлюк О. Г. Селянський рух на Волині в 1917 році. / О. Г. Михайлюк // Наукові записки Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки. – Том. VII. – Сер. Суспільні науки. – Луцьк, Волинське обласне видавництво, 1957. – С. 89 – 100.
26. Огарін Д. А. Боротьба селян Волині за здійснення ленінського декрету про землю / Д. А. Огарін – Укр. іст. журн. – 1963. – №1. – С. 76 – 79.

27. Дециньський Л. Є. Великий Жовтень на Волині / Л. Є. Дециньський. – Львів: Вища школа, 1977. – 183 с.
28. Див. Миронець Н. Джерела з історії селянського руху на Поділлі напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень – жовтень 1917 р.) / Н. Миронець // Науково-інформативний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1965. – № 3. – С. 59 – 63.
29. Миронець Н. І. Боротьба селянства Поділля за землю в 1917 р. (Березень – червень 1917 р.) / Н. І. Миронець. // Питання історії народів СРСР. – 1965. – Вип. 1. – С. 16 – 264; Миронець Н. І. Революційний селянський рух на Поділлі в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції. / Н. І. Миронець. // Матеріали Другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, Б. В., 1968. – С. 25 – 28; Миронець Н. І., Стеценко А. С. Роль селянських виконавчих та земельних комітетів у революційній боротьбі селянства Поділля за землю в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень – жовтень 1917 р.) / Н. І. Миронець, А. С. Стеценко // Питання історії народів СРСР. – 1966. – Вип. 2. – С. 11 – 19.
30. Миронець Н. І. Селянські повстання на Поділлі у вересні – жовтні 1917 р. / Н. І. Миронець // Укр. іст. журн. – 1965. – № 2. – С. 72 – 78.
31. Миронець Н. І. Революционное крестьянское движение на Подолии накануне Великой Октябрьской социалистической революции (март – октябрь 1917 года): Автореф. дис... канд. ист. наук. / Миронець Н. І.; КГУ ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1965. – 23 с.
32. Мацегора М. О. Боротьба більшовиків Катеринославщини за селянські маси в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції / Н. А. Мацегора. – Дніпропетровськ: Б. В., 1957. – 44 с.
33. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 24, – Оп. 1, – Спр. 239, – Арк. 3.
34. Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов трудящихся: Сб. документов. – М.: Госполитиздат, 1957. – 628 с.
35. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції: 1917 – 1921. – Т. 1. / Мазепа І. – Мюнхен: Видавництво “Прометей”, 1950. – 210 с.
36. Робітничая газета – 1917 р. – 20 серп. – С. 2.
37. Ковальова Н. А. Політична боротьба навколо аграрного питання на Катеринославщині в 1917 р. // Історія та культура Подніпров'я. Зб. наукових праць. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1998. – С. 161 – 167.
38. Решодько П. Ф. Боротьба більшовиків Харківської губернії за селянські маси в період підготовки збройного повстання. Липень – жовтень 1917 р. / П. Ф. Решодько // Наукові праці з історії КПРС. – 1969. – Вип. 33. – С. 26 – 37; Решодько П. Ф. Борьба большевиков Харьковщины за крестьянские массы в период мирного развития революции (март – июнь 1917 года) / П. Ф. Решодько // Учен. зап. Харьков. ун-та. – 1963. – Т. 139. – Труды опорной кафедры истории КПСС. – Т. 2 – С. 71 – 85; Решодько П. Ф. Борьба крестьян Харьковской губернии за землю в 1917 году / П. Ф. Решодько // Учен. зап. Харьков. ун-та. – 1964. – Т. 145. – Труды кафедры истории КПСС. – Т. 2 – С. 168 – 181; Решодько П. Ф. Демонстрація селян Сумського повіту Харківської губернії від 20 серпня 1917 року) / П. Ф. Решодько // Питання історії народів СРСР. – 1970. – Вип. 9. – С. 164 – 166; П. Ф. Решодько Селянський рух в Харківській губернії (березень 1917 – січень 1918 р.) / П. Ф. Решодько. – Х.: Видавництво Харківського університету, 1972. – 170 с.
39. Данішев С. О. Великий Жовтень на Полтавщині (1917 – березень 1918) / С. О. Данішев – Харків, “Прапор”, 1969. – 236 с.; Литвиненко С. П. З історії революційної боротьби селянства Полтавщини в період підготовки Великого Жовтня / С. П. Литвиненко // Укр. іст. журн. – 1973 – № 12. – С. 89 – 96.
40. Немченко В. М. До питання про характер поземельних відносин напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції на півдні України / В. М. Немченко // Питання історії народів РСР. – 1973. – Вип. 16. – С. 111 – 119; Немченко В. М. Селянський рух на півдні України напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції / В. М. Немченко // Праці Одес. ун-ту. – 1957. – Т. 147. Сер. сусп. наук. – Вип. 2. – С. 259 – 276; Немченко В. М. Трудяще селянство – союзник робітничого класу в боротьбі за перемогу пролетарської революції (за матеріалами Півдня України) / В. М. Немченко // Праці Одес. ун-ту. – 1962. – Т. 152. – Сер. іст. наук. – Вип. 8. – С. 124 – 130; Свічарська М. Д. Боротьба більшовиків за створення політичного союзу робітничого класу з селянсько-солдатськими масами на Одещині в період мирного розвитку революції (Берез. – лип. 1917) / М. Д. Свічарська // Праці Одес. ун-ту. – 1962. – Т. 152. – Сер. іст. наук. – Вип. 8. – С. 135 – 143; Печериця І. І. Діяльність більшовиків півдня України по зміцненню союзу робітничого класу та селянства в березні – жовтні 1917 р. / І. І. Печериця // Укр. іст. журн. – 1967. – № 10. – С. 82 – 86.
41. Гамрецький Ю. М. Радянська історіографія селянського руху на Україні в 1917 р. / Ю. М. Гамрецький // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – Вип. 1. К.: Наукова думка, 1967. – С. 56 – 75; Гамрецький Ю. М. Радянська історіографія про селянство України в 1917 р. / Ю. М. Гамрецький // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – Вип. 3. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 82 – 109; Житков О. А. Дослідження соціальних аспектів селянського руху Півдня України доби

революції: до історіографії проблеми / О. А. Житков // Південь України у вітчизняній історії. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса 22 – 23 листопада 2012 року. – Одеса, “Астропринт” – 2012. – С. 65 – 69.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Житков Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: вітчизняна та зарубіжна історіографія наукових студій аграрних відносин першої чверті ХХ століття в Україні.

УДК – 94 (477 - 25) “192”

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УАПЦ У КИЄВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х років

Олеся ЖИТКОВА (Київ)

У публікації подано історію утворення Української автокефальної православної церкви в 1917 – 1921 рр., проаналізовано особливості її видавничої діяльності в м. Києві в першій половині 1920-х рр.

Ключові слова: Українська автокефальна православна церква, автокефалія, видавничі діяльність, документи Української автокефальної православної церкви, православна періодична преса, богослужбова література.

В публікації представлена історія створення Української автокефальної православної церкви в 1917 – 1921 гг., проаналізовані особливості її видавничої діяльності в м. Києві в першій половині 1920-х гг.

Ключевые слова: Украинская автокефальная православная церковь, автокефалия, издательская деятельность, документы Украинской автокефальной православной церкви, православная периодическая пресса, богослужбная литература.

The publication deals with the history of the formation of The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in 1917-1921, there are analyzed the peculiarities of its publishing activity in Kyiv in the first half of the 1920s.

Keywords: The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, autocephaly, publishing activity, UAOC documents, orthodox periodical press, liturgical literature.

Становлення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) слугує яскравим прикладом поширення ідей створення національної церкви. Видавничі діяльність церкви у м. Києві на початку 1920-х рр. ілюструє найбільш репрезентативний метод її популяризації серед населення в регіональному аспекті.

Серед сучасних українських історичних праць питанню формування засад взаємовідносин держави та церкви в УСРР – УРСР присвячена монографія В. Пашенка та А. Киридон. “Більшовицька держава і православна церква в Україні в 1917 – 1930 рр.”. У ній на прикладі функціонування різних православних течій, у тому числі й УАПЦ, подано основні тенденції розвитку українського національного церковного руху та розкрито механізми впливу на нього радянської тоталітарної системи. Аналогічне проблемне коло окреслено й у дисертаційних дослідженнях А. Киридон (“Державно-церковні відносини в радянській Україні (1917 – 1930-ті роки)”) і О.Ткачук (“Український церковно-православних рух 1917 – 1921 рр.”).

У монографії “Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.)” О.Ігнатуша в ретроспективі розглянув передумови виникнення відцентрових позицій у православній церкві та особливості цього процесу в першій половині ХХ ст. на українських теренах. Розглядаючи специфіку становлення православ'я в Україні на початку ХХ ст., дослідник проаналізував також і становлення УАПЦ та її діяльність, у тому числі й щодо публікації друкованих видань.

Проблемі власне видавничої діяльності православних конфесій в Україні протягом майже всього ХХ ст. присвячена стаття І. Жердевої “Видавничі проекти православних конфесій України у 20-ті – 80-ті роки ХХ ст. як фактор формування сучасної традиції”. У ній подаються відомості про поширення друкованого слова в громадах УАПЦ у рамках загальної характеристики періоду 1920-х рр.

Серед доробку українських істориків в еміграції важливим є ґрунтовне дослідження І. Власовського “Нарис історії Української Православної Церкви” в 4-х томах. Аналізу